

RIZA YILDIRIM • Aleviliğin Doğuşu

RIZA YILDIRIM Bilkent Üniversitesi Fizik Bölümü'nden 1998 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde "Erken Dönem Osmanlı Toplum ve Siyasetinde Dervişler" konulu yüksek lisans tezini 2001 yılında yayımladıktan sonra yine aynı bölümde "İki İmparatorluk Arasında Türkmenler: Anadolu'da Kızılbaş Kimliğinin Kökenleri, 1447-1514" başlıklı doktora tezini 2008'de tamamladı. Harvard Üniversitesi'nde bir buçuk yıl doktora sonrası araştırmalar yaptıktan sonra 2009 yılı başında TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Alevi tarihi üzerine bir dizi araştırma ve yayından sonra, Aleviliğin inanç yapısı, ritüelleri ve toplumsal örgütlenmesi üzerine yoğunlaşmaya başladı. 2015-2016 yıllarında Fulbright bursiyeri olarak Boston Üniversitesi, Din Çalışmaları Bölümü'nde "cem ve cem-evi" üzerine araştırmalar yaptı. Akademik çalışmalarını derinleştirmek için antropoloji ve din çalışmaları alanlarında formal bir eğitim almaya karar verdi ve bu amaçla 2016 yılında Emory Üniversitesi, Din Çalışmaları Bölümü'nde ikinci doktora başladı. Alevilik ve Bektaşilik üzerine Türkçe ve İngilizce çok sayıda yayını vardır.

<https://emory.academia.edu/RizaYILDIRIM>

İletişim Yayınları 2520 • Araştırma-İnceleme Dizisi 415

ISBN-13: 978-975-05-2238-3

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tamil Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Deniz Karagül

KAPAKTAKİ FERMAN Şah İsmail'in, Hoca Beyoğluna, Ebulmuzaffer Sultan Cihanşah'ın kendi muhibbi olduğu ve bütün işlerinde kendisine itaatte bulunması hakkında fermanı (Farsça), Gurre-i Safer 916 / 10 Mayıs 1510 tarihli.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RIZA YILDIRIM

Aleviliğin Doğuşu

Kızılbaş Sufiliğinin
Toplumsal ve Siyasal Temelleri
(1300-1501)

Turkomans between two Empires
The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia
(1447-1514)

ÇEVİREN *Barış Yıldırım*

Lahican Sufilerine...

İÇİNDEKİLER

<i>KISALTMALAR LİSTESİ</i>	11
Önsöz	15
Giriş	23
Literatür	28
Kaynaklar	33
BİRİNCİ BÖLÜM	
Teorik Çerçeve:	
Aşiret ve Devletin Doğası Üzerine	47
AŞİRET KONFEDERASYONU VE BÜROKRATİK DEVLET	47
Sosyo-Politik Örgütlenmenin Araçları	50
Şeflik ve Kan Bağı	52
Yüz Yüze İlişkiler ve Bürokrasi	57
Kapalı, Sıkı-dokulu Toplamlar: Ortaklaşalık (<i>Kolektivite</i>) ve Bireysellik	59
ORTADOĞU'DA DEVLETLERİN DOĞUŞU:	
AŞİRET KONFEDERASYONUNDAN BÜROKRATİK İMPARATORLUĞA	66
İKİNCİ BÖLÜM	
Türkmenler ve Osmanlılar: Yoldaşıktan Düşmanlığa	71
ERKEN OSMANLI TOPLUMUNUN SOSYAL VE DİNİ YAPISI	71
BÜROKRATİK DEVLETİN DOĞUŞU	89
Osmanlı Ordusunun Kuruluşu	96
Ulema-Bürokrat Sınıfının (Osmanlı Eliti) Doğuşu	104
Osmanlı Rejiminin İnşası	109

MUHALEFET.....	117
Erken Protestolar.....	117
Rumeli’nde Akıncı-Abdal Muhalefeti.....	123
Anadolu’da Türkmen-Kızılbaş Direnişi	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkmenler ve Safeviler: Türkmen Dindarlığı ve

Safevi Sufiliğinin Kaynaşması	143
TARİKAT: ERDEBİL DERGÂHININ BİRİNCİ DÖNEMİ, 1301-1447	144
TARİKATTAN DAVAYA: ŞEYH CÜNEYD, TÜRKMEN MUHİTİ, DÖNÜŞÜM	157
Tarikat İçinde Bölünme ve Geleneğin Kırılması.....	160
Erdebil’den Sürgün.....	170
Anadolu Seyahati: Tarikatın Türkmen Kültürüyle Kaynaşması.....	174
VELAYET VE GAZÂ: ŞEYH HAYDAR, KIZIL BAŞLIK, DÖNÜŞÜMÜN TAMAMLANMASI	198
Erdebil	201
Kızılbaş.....	203
Gazâ.....	205
Haydar’ın Müritleri.....	212
Kızılbaşların İnancı.....	215

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Şah İsmail ve Huruç.....	223
GİZLENME DÖNEMİ	223
Sultan Ali Padişah	223
Lahican.....	230
Lahican Sufileri.....	232
İsmail’in Harekete Geçmesi.....	236
Dede Muhammed’in Rüyası ve Kızılbaş Davasının İtikadi Arka Planı	239
HURUÇ.....	252
Tercan Kurultayı.....	252
İlk Savaşı: Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar’ın İntikamı	273
Şarur Savaşı.....	277
Taht.....	280

BEŐİNCİ BÖLÜM

Anadolu'da Yankılar

ve Osmanlı'nın Tedbirleri	287
OSMANLI YÖNETİMİNİN İLK TEDBİRLERİ.....	287
KARAMAN AYAKLANMASI.....	304
DULKADİR SEFERİ.....	309

ALTINCI BÖLÜM

Kızılbaş Davasının Sönüşü	321
SAFEVİ İRANINDA KIZILBAŐLIK.....	321
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KIZILBAŐLIK.....	335

Sonuç	353
--------------------	-----

<i>KRONOLOĐI</i>	361
------------------------	-----

<i>KAYNAKÇA</i>	367
-----------------------	-----

<i>DİZİN</i>	393
--------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

- AA Eskandar Beg Monshi, *History of Shah 'Abbas the Great (Tārīk-e 'Ālamārā-ye 'Abbāsī)*, çev. Roger M. Savory, Colorado: Westview Press, 1978.
- ALI Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabu't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, 2 cilt, ed. A. Uğur, M. Çuhadar, A. Gül ve İ. H. Çuhadar, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- ANM1 *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, F. Giese Neşri, ed. Nihat Azamat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992.
- ANM2 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, ed. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- ANMB *Anonim Tevârih-i Al-i Osman, 1481-1512* (Faruk Söylemez, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.)
- ANMH Kreutel, Richard F., *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, çev. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997.
- APZ Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman, Osmanlı Tarihleri içinde*, ed. Nihal Atsız, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949, s. 91-294.
- APZa Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, ed. 'Ali Bey, İstanbul, 1332.
- BRW Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, cilt IV, *Modern Times (1500-1924)*, Maryland: Iranbooks, 1997. (Orijinal baskı, 1902.)
- CLZ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, ed. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

- DIA *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*
- E11 *Encyclopedia of Islam*, 1. baskı.
- E12 *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı.
- FSH Fisher, Sydney Nettleton, *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512*, Urbana: University of Illinois Press, 1948.
- HAM1 Hammer Purgstall, Joseph Von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt I, çev. Mehmet Ata, der. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- HAM2 Hammer Purgstall, Joseph Von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt II, çev. Mehmet Ata, der. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- HAM3 Hammer Purgstall, Joseph Von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt III, çev. Mehmet Ata, der. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- HR Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Türkçe çeviri ve sadeleştirme Cevat Cevan, Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.
- HS Khwandamir (Mir Ghiyasuddin Muhammad Hüseyini), *Habibu's-siyar*, çev. ve ed. W. M. Thackston, Sources of Oriental Languages and Literatures 24, Central Asian Sources I, Harvard University, 1994.
- HSE2 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, cilt II, ed. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- HSE3 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, cilt III, ed. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- HSE4 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, cilt IV, ed. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- HT Qâdi Ahmed Qumî, *Hulâsat al-tavârih*, ed. ve Almancaya çev. Erika Glassen, *Die frühen Safawiden nach Qâzî Ahmad Qumî*, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1970. (The section from Shaykh Safî to the advent of Shah Ismail in 1501)
- HYDR Divan Kâtibi Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, ed. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R 1955)
- IA *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.*
- IDRS İdrîs-i Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- KPZ10 Kemalpaşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman, X. Defter*, ed. Şefaettin Severcan, Ankara: TTK, 1996.
- KPZ8a Kemalpaşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman, VIII. Defter*, ed. Ahmet Uğur, Ankara: TTK, 1997.

- KPZ8b Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman, Defter VIII* (Ahmet Uğur in his *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985, s. 28-64.)
- KPZ9 Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman, Defter IX* (Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985, s. 65-145.)
- LTFP Lütü Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, ed. 'Ali Bey, İstanbul, 1925.
- MNB Münecsimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr*, 2 cilt, trc. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Eser Serisi.
- NIT *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, çev. ve ed. Charles Grey, Londra: Hakluyt Society, 1873.
- Ross
- Anonymous Ross, Denison E., "The early years of Shah Ismail, founder of the Safavi Dynasty", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XXVIII (1896), s. 249-340.
- SKB Şükri-i Bitlisi, *Selim-nâme*, ed. Mustafa Argunşah, Kayseri, 1997.
- SKR Şikâri, *Karamanoğulları Tarihi*, ed. Mes'ud Koman, Konya, Yeni Kitab Basımevi, 1946.
- SLZ1 Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, cilt I, ed. Vahit Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- SLZ2 Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, cilt II, ed. Vahit Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- TA Minorsky, V., *Persia in A.D. 1478-1490. An Abridged Translation of Fadlullah b. Rûzbihân Khunjî's Târîkh-i 'Âlam-âra-yi Amînî*, Londra, 1957.
- TM *Tadhkirat al-Mulûk*, çev. V. Minorsky, E. J. W. Gibb Memorial Series, New Series, XVI, Londra, 1943.
- TNSB Tansel, Selâhattin, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasi Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- TNSS Tansel, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- TSA Topkapı Sarayı Arşivi.
- TTP Josafa Barbaro ve Ambrogio Contarini, *Travels to Tana and Persia*, Hakluyt Society, first series 49, çev. William Thomas ve A.A. Roy ve ed. Lord Stanley of Alderley, Londra, 1873.
- ULCY1 Uluçay, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pahişah Oldu?", *İÜEF Tarih Dergisi*, VI/9 (1954), s. 53-90.
- ULCY2 Uluçay, Çağatay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Pahişah Oldu?", *İÜEF Tarih Dergisi*, VII/10 (1954), s. 117-142.

- ULCY3 Uluçay, Çağatay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Pahişah Oldu?”, *IÜEF Tarih Dergisi*, VIII/11-12 (1955), s. 185-200.
- UZC1 Uzunçarşılı, İsmail, *Osmanlı Tarihi*, cilt I, Ankara: TTK, 2003. (1. baskı 1947)
- UZC2 Uzunçarşılı, İsmail, *Osmanlı Tarihi*, cilt II, Ankara: TTK, 1998. (1. baskı 1943)
- YSF Çerkesler Kâtibi Yusuf, *Selim-nâme*, çev. Mehmet Doğan, *Çerkesler Kâtibi Yusufun Selim-nâmesi'nin Mukayeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, yayımlanmamış master tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Önsöz

Alevilik nedir?

Bu sorunun hayatıma ilk defa 1980'lerin sonlarına doğru girdiğini hatırlıyorum. O zamanlar Tokat'ın bir dağ köyünde ilkokulda okuyordum. Köyümüzün iki sınıftan ibaret okulunda öğretmenlerimiz müfredat gereği İslâm dinini de anlatıyorlardı. Elbette bu dersler İslâm'ın beş şartı ile başlıyordu. Öğretmenlerimiz Müslümanın kelime-i şehadet getirmesi, namaz kılması, Ramazan orucu tutması, hacca gitmesi, ve zekât vermesi şarttır diyordu. Onlar öğretmedi, her şeyi herkesten daha iyi bilirdi. Zaten okuma yazması olmayan anne babam karşısında onlara çoktan aklımı teslim etmiş bulunuyordum. Fakat madalyonun öteki yüzünde öğretmenlemin söylediği "gerçek"le uyuşmayan realiteler vardı. Köyümüzde hiç kimse şehadet hariç bu dört şartı yerine getirmiyor, fakat en doğru Müslümanlığın kendilerinde olduğu iddiasından da geri durmuyorlardı. Sanırım hayatımda yaşadığım ilk fikir çatışması bu oldu. Babama gidip bu durumun izahını istediğimde aldığı cevap basit ve yetersizdi: "Oğlum biz Aleviyiz; namaz kılmayız, cem yaparız; Ramazan orucu değil Muharrem orucu tutarız; ölüye değil diriye varırız; zekât değil hakkullah ve nezir veririz!"

Küçük ve yalın aklım bu muammayı çözmeye yetmiyordu. Bilgisini ve otoritesini asla sorgulamadığım öğretmenlerimin dediğine göre, Müslüman olmanın beş ön şartı vardı. Babama göre biz Aleviydik, o yüzden o şartlar bizi bağlamıyordu; ancak biz de Müslüman, hatta daha doğru Müslümandık. Peki o zaman Alevilik neydi? Nasıl oluyordu da Alevi olunca hem gerçek Müslüman olunuyor hem de İslâm'ın şartları yerine getirilmiyordu?

İşte "Alevilik nedir?" sorusuyla benim ilişkim böyle başladı. Soruyu ilk

defa kendisi dede ve âşık (zâkir) olan babama sormuştum. Onun verdiği cevaplar, daha çok bir balığın suyu tanımlamasına benziyordu. Benim çoktan bulanmış küçük zihnimi tatmin etmekten uzaktı. Ortaokulu okuyabilmem için ilçeye taşındık. Orada da aynı soru kafamda büyüyerek devam etti. İslâm dini artık ayrı bir ders olarak öğretiliyordu. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi” derslerinden birinde, öğretmenin namazı uygulamalı olarak göstermek için sıranın üstüne özellikle beni çıkardığını hatırlıyorum. Nedenini hâlâ bilmiyorum. Belki çalışkan bir öğrenci olduğum içindi, belki de Alevi oldum için.

Ancak kesin olan bir şey vardı. Babamın ve diğer dedelerin söyledikleri hatalı olmalıydı. Okuldan aldığım endoktrinasyon etkisini gösteriyor, Müslümanlıkla öğretmenlerin sunduğu dar şablonu özdeşleştiriyordum. Dolayısıyla babamın hem “İslâmın şartlarını” yerine getirmeyip hem de “gerçek Müslüman biziz” demesi artık bana saçma ve çocukça geliyordu. O zamanki aklıma göre iki yoldan birisini seçmek zorundaydık. Ya Müslüman olmadığımızı ilan edip Aleviliği kendi içinde ayrı bir inanç sistemi olarak kabul edecek ya da öğretmenlerimizin anlattığı şekliyle “Müslüman” olacaktık. Büyüdükçe kendime güvenim de artıyor, babamla açık tartışmalara girmekten çekinmiyordum. Alevi inancının kadim kutsallarına açıktan dil uzatmaya başlamıştım. Babam beni daima yumuşak bir dille ikna etmeye çalışıyordu. Tavırlarımın mürşit postuna oturan o insanı ne kadar yaraladığını ve çevresine karşı ne kadar zor durumda bıraktığını ancak yıllar sonra anlayabilecektim.

Lise ve üniversite yıllarında Alevilik-Müslümanlık meselesine karşı ilgim eski yoğunluğunu kaybetmiş, pozitif bilimlere merak salmıştım. Fen bilgisi öğretmenim bir cevher görüyor ve bilim adamı olmam yolunda her türlü teşvikte bulunuyordu. Fen lisesini kazandığımda biricik oğlundan ayrılmayı göze alamayan annemi ikna eden de o olmuştu. Nihayet fizik okumaya başladım. Ancak ilkokulda çocuk zihnime bir zakkum tohumu gibi düşen o soru hâlâ cevabımı bulabilmiş değildi. Ve o soru cevaplanmadığı sürece bir şeyler hep eksik kalacaktı, sosyal varlığım ve öz benliğimle doğrudan bağlantılı, çok önemli şeyler...

Fizik bölümünü bitirdikten sonra tarih alanında yüksek lisans yapmaya karar vermemin arkasında yatan nedenlerden birisi de herhalde sürekli zihnimi kemiren bu soru idi. Öte yandan, çocukluğumda televizyon ve gazetelerde hiç bahsi geçmeyen Alevilik, o yıllarda ülke gündemine girmiş, ulusal basında iyiden iyiye görünür olmuştu. Üstelik, belki de tarihte ilk defa dış dünya Aleviliğe bu kadar olumlu yaklaşıyordu. Zihnimde yıllardır benimle birlikte büyüyen soru ve ülke gündemi tam anlamıyla örtüşmüştü ve zihnimin derinliklerinden tekrar üst katmanlara çıkıyordu.

Yüksek lisans tezi olarak o zamanlar Alevilik deyince ilk aklıma gelen Hacı Bektaş Veli ve onun çevresindeki derviş zümrelerini çalışmaya karar verdim.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde Anadolu kırsalının neredeyse tamamen "Alevi" olduğunu görmek bana heyecan ve ayrıca özgüven vermişti. Elbette artık ilkokul ve ortaokuldaki öğretmenlerimin öğrettiği din kalıpları ile düşünmüyordum. Ancak yine de soru cevabını tam olarak bulabilmiş değildi. Zira erken Osmanlı toplumundaki derviş pratiklerinde çocukken köyümüzde katıldığım cemlerden bildiğim birçok inanç ve ibadet unsuru eksikti. Alevilik bilgisinin Hacı Bektaş'tan sonra çok daha kalın bir katmanının olduğunu fark etmeye başlamıştım. Şah Hatayı her yerde karşıma çıkıyordu. Cemlerde, muhabbetlerde, farklı ortamlarda okunan duvazimamlarda hep onun adı geçiyordu. Aleviliğin içinde şüphesiz Hacı Bektaş vardı; ancak Alevilik çok daha fazlasıydı. Böylece elinizdeki bu kitabın dayandığı doktora tezinin konusu belirmeye başladı. Artık 15. yüzyılda Safevi tarikatı ile birleşip Osmanlı emperyalizmine meydan okuyan Türkmenlere yönelmiştim. Kendi şahlarını Ali'yle, Osmanlı'yı da Yezit'le özdeşleştiren bu konar-göçerler, başlarına üniforma niyetine giydikleri kırmızı şapkalardan dolayı "Kızılbaş" olarak anılıyorlardı. Kızılbaş kelimesinin Alevi ile aynı anlama geldiğini zaten ta çocukluğumdan biliyordum. Şimdi pozitif tarih içinde onları görmek ayrı bir heyecan kaynağı olmuştu.

2008 yılının Mart ayında tezi tamamladığımda Alevi tarihinin çok önemli bir dönemini daha öğrenmiş bulunuyordum. Ancak yine de "Alevilik nedir?" sorusunun cevabını tam olarak veremiyordum. Zira bu sorunun cevabını bulabilmek için sadece tarih bilmek yetmiyor, Aleviliğin teolojisi, ritüelleri ve toplum yapısını da bilmek gerekiyordu. Akademik kariyerimin daha sonraki aşamalarında yavaş yavaş bu alanlara yönelmeye başlamıştım. Bu arada soruya cevap arayan tek kişi ben değildim elbette. 1990'larda yükselen popüleritesi, birçok akademisyeni Alevilik alanına çekmişti. Dada da önemli Alevi toplumu görülmemiş bir özgüvenle kamusal alana çıkmış ve kendisini tartışıyordu. Bir anda kendimizi büyük bir kakofoninin ortasında buluvermiştik. Adeta Alevi sayısı kadar Alevilik tanımı ortaya çıkmıştı. Bu tanımların birçoğu da tarihi belgeler ve bizzat Alevi toplumunun kendi içinden gelen yazılı kaynaklarla uyuşmuyordu.

Aleviliğin inanç ve ibadet yönünü keşfetmek için önce buyruklara başvurdum. Yüzlerce el yazması buyruk kopyası topladım ve çoğunu okudum. Bir buyruk edisyon kritiği hazırlamak hâlâ içimde ukde olarak durmaktadır. Ancak buyruklar geçmişteki Aleviliği anlatıyordu. Ayrıca buyruklarda sadece işaretler vardı. Gerçek Aleviliğin yazılmadığını ancak yaşandığını çocukluğumdan beri işitip duruyordum. Nihayet yaşanan Aleviliğin peşine düştüm. Onu ancak yaşayan Alevilerin arasında bulabileceğimi biliyordum. Hayatımın son üç yılı köy köy dolaşıp Aleviliği hâlâ yaşayan dedelerle konuşarak geçti. Yedi yüzden fazla köyde dört yüzden fazla dedeyle röportajlar yap-

tım. Bu saha çalışmasında en az o güne kadar öğrendiğimin toplamı kadar Alevilik öğrendim.

“Alevilik nedir?” sorusunun cevabı benim için adeta Kafdağı'nın arkasında bir hazineye dönüştü. Her bir dağı aştığımda öğrendiğim tek şey arkasında yeni bir dağın olduğu gerçeği idi. Bunca entelektüel çabanın sonunda kesin olarak öğrendiğim bir tek şey var: babam haklıymış. Aleviliği anlamamanın ilk şartı, bana İslâmın şartlarını öğreten öğretmenlerimin bakış açısını terk etmemiş. Çocuk yaşta zihnimi çıkmaz bir ikileme sokan esas problemin, yüzlerce ırkı, dili, kültürü, düşünce geleneğini içinde barındıran koskoca İslâm medeniyetini beş şarta sıkıştırıp bu dar kalıbın dışında kalan her şeyi İslâm dışı ilan etmek olduğunu, ancak akademik düşünme biçimlerine aşına oldukça anlayabildim. Kişisel hayatımda en büyük ukdelerden birisi, bana çocukken anlattıklarını nihayet anlayabildiğimi babamın hiçbir zaman bilemeyecek olmasıdır. Ben doktora başladığımda o artık ömrünün son demelerine gelmişti. Tezin tamamlandığını göremeden Hakk'a yürüdü. Eğer hâlâ yaşıyor olsaydı, belki bu kitap o günlerde ona hoyratça yaşattığım kırgınlıkları bir nebze hafifletebilirdi.

Akademik ve entelektüel hayatımın merkezine oturmuş temel soru olmasına rağmen, Alevilik bilgimin belli bir yüzdenin üzerine hiçbir zaman çıkmadığını görüyorum. Yaptığım her keşif, bir yandan Aleviliğe dair yeni bir boyutu öğretirken diğer yandan hiç farkında olmadığım bir başka gizemin kapısını aralıyor. Dolayısıyla her bir araştırma bilgi daireme eklediği kadar bilmediğim kısmı da büyütüyor. Zaten insan olmak da böyle bir şey değil mi? Attar'ın Hüthüt kuşuna benzemiyor mu hepimizin hikâyesi? Hakikatin peşinde aradı arkasına sarp dağların zirvesine tırmanırken, her bir zirvede ona ait bir iz buluruz aslında. Ancak hakikatin tamamı hiçbir dağın zirvesinde değildir; o sadece ulaşılmaz Kafdağı'nda gizlidir. Onun da nerede olduğu bilinmez. Çoğumuz için son ulaştığımız zirve bir sonraki dağı fark edene kadar Kafdağı'mızdır. Ancak ulaştığımız her yeni Kafdağı'nda yaklaştığımız hakikat yine de kendi hakikatimiz değil mi? Hüthüt Kafdağı'na ulaşıp gönül sarayına girdiğinde ne görmüştü?

Objektiflik ve evrensellik iddiasından hiç vazgeçmeyen akademik bilginin durumu da son tahlilde Hüthüt'ün aradığı hakikatten farklı görünmüyor. Bildiğimiz her şey nihayetinde bizden bir parça olması itibarıyla kendimize ait ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak sübjektif ve görece değil mi? Yine, bildiğimiz bilmediğimiz cılız bir gölgesi olmaktan öteye geçebiliyor mu? Aleviliği anlama yolculuğuna çıkan herkesin öncelikle bu iki ilkeyi aklında tutması gerektiğini düşünüyorum. Öğrendiğimiz birçok şey Aleviliğin bir parçası olabilir, ancak mutlak Aleviliğin tamamı asla değildir.

Ancak '*nefsü'l-emir*'de yazılı Aleviliğin ne olduğunu bilemeyecek olmak

hiçbir şey bilemeyeceğimiz anlamına gelmiyor elbette. Bütün bunları sadece, analiz ve iddialarımızın nihai referansının kendimizden başka bir şey olmadığını vurgulamak için söylüyorum. Dışarıda duran çiçekler aynı çiçek olsa da her birimizin yaptığı bal kendi balımızdır. Kanaatimce, eğer evrensel bir gerçek varsa o da budur. Ve bu gerçek aynıyla aşağıda yapacağım kısa değerlendirme için de geçerlidir.

1990'larda Türkiye gündemine girmesinden bu yana Alevilik üzerine sayısız araştırma ve yayın yapıldı. Sadece bu yayınlar içinde bile ortak bir Alevilik tanımına ulaşmak imkânsızdır. Fakat sorunumuz bununla da sınırlı değil. Türkiye'de yaşayan Aleviler ve Bektaşilerden başka İslâm dünyasının başka yerlerinde yaşayıp inanç ve ibadetleri Türkiye Alevilerine benzeyen başka inanç grupları da var ki onlar üzerine yapılan akademik çalışmaların hacmi de gitgide büyüyor. Türkiye kökenli Türk, Kürt ve Zaza Kızılbaş-Alevilerin yanı sıra, Bektaşiler, Balkanlar'da bir şekilde Bektaşi geleneğiyle ilişkili olup da tarikat yapısına sahip olmayan gruplar (Bedreddiniler gibi), Arap Aleviler (Nusayriler), Ehl-i Hak (Yaresan), Şabaklar, Kakailer, ve hatta İsmaililer bu geniş ailenin akla ilk gelen üyeleridir. Bu inanç gruplarının her birinin kendine has spesifik, yerel bir adı olmasına karşın, Alevi ismi gerek akademik seviyede gerekse bu grupların kendi aralarında şemsiye bir tabir olarak kabul görmektedir. O yüzden, artık Alevi dediğimizde kimleri kastettiğimizin daha iyi anlaşılabilmesi için anlamı daraltacak ikinci bir ismi kullanmamız gerekmektedir. Örneğin, Kızılbaş-Aleviliği, Arap-Aleviliği gibi.

Alevilik teriminin sınırlarının bu denli genişlemesi içeriğinin muğlaklaşması sorununu da beraberinde getiriyor. Zira bu inanç gruplarının gerek itikadi temelleri gerekse ibadet pratikleri arasında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Ancak yine de hepsini içine alacak geniş bir ortak payda ortaya konulabilir. Görebildiğim kadarıyla Alevi şemsiyesi altında yer alan bu inanç gruplarının hepsini birleştiren iki temel özellik vardır: Ali merkezli doktrin ve *gayr-i müteşerri* dindarlık biçimi. Esasen, İslâm dünyasının değişik bölgelerinde yaşanan Müslümanlık pratiklerin *müteşerri* ve *gayr-i müteşerri* dindarlık biçimleri olmak üzere iki ana gruba ayrılabilceğini düşünüyorum. *Müteşerri* dindarlıktan kastım mezhep (İslâm hukuku veya şeriat) temelli Müslümanlıktır ki İslâm toplumunun her bakımdan ana gövdesini bu dindarlık biçimi oluşturur. Buna göre, Müslüman olmanın ana referansları (aslında hukuk okulları olarak ortaya çıkmış olan) mezhepler tarafından belirlenmiştir (4 Sünni mezhep ve İmamiye mezhebi). *Gayr-i müteşerri* dindarlık biçimi ise mezhepleşmemiş İslâmî geleneklere karşılık gelmektedir.

Bu iki yaklaşım arasındaki fark temelde kurtuluş (*salvation*) anlayışlarından ileri gelmektedir. *Müteşerri* dindarlığa göre kurtuluşun tek kaynağı dinin net olarak düzenlenmiş kurallarına (şeriat) uymaktır. Örneğin namaz

kılmanın esas nedeni öyle emredilmiş, yani kural olmasıdır. *Gayr-i müteşerri* dindarlık ise kurtuluşun karizma aracılığı ile sağlanabileceğine inanır. O yüzden sıradan insanlar için kurtuluşa ermenin tek yolu karizmatik kişilere bağlanmaktır. Karizma imamet veya velayet olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla ikinci dindarlık biçimi şeriat kurallarına kulak asmaz. Alevi şemsiyesi altında birleşen dinî geleneklerin hepsinin ortak özelliği karizma merkezli bir kurtuluş inancına sahip olmalarıdır. O yüzden bir şeriatları yoktur. Kurulu şeriat düzenlerine (mezhepler) de ait değildirler.

Kural veya şeriat merkezli olmamaları bu geleneklere pratik hayatta belirli bir esneklik alanı sağlamaktadır. Önemli olan karizma ile bağın korunması olduğundan, ana ritüeller dahil gündelik pratikler bir aracı olarak görülür. Dolayısıyla karizmayı temsil eden kişiler gücüne göre bu pratiklerde değişiklik yapabilir. *Gayr-i müteşerri* dindarlığın bu özelliği onun yerellik karakterini artıran bir etkidir. *Müteşerri* dindarlık hem kitap temelli olması hem de herkese uygulanabilecek net kurallardan oluşması itibari ile tek tipleştirici gücü daha fazladır. Bu dindarlığın mensupları çok farklı kültürlere ait olsalar da birbirlerine çok yakın bir din tatbikine sahiptir. Dolayısıyla *müteşerri* dindarlık evrensel bir nitelik arz eder ve din alanında yerel unsurları hızla asimile eder. Öte yandan, *gayr-i müteşerri* dindarlık biçimlerinde evrensel doktrin karşısında yerel inanç ve ritüel kalıpları çok daha dayanıklıdır.

Bu sebepten, Alevi grupların her biri İslâm'dan gelen Ali merkezli doktrin ile kendi yerel geleneklerinde bulunan inanç ve ritüel unsurlarının karışımından oluşan bir özgünlük arz eder. Bu durum elinizdeki kitabın konusunu oluşturan Kızılbaş-Aleviliği için de aynıyla geçerlidir. Dahası, Türkiye merkezli Kızılbaş-Aleviliği karmaşık bir etnik temele sahiptir. Kızılbaş-Alevileri Türkçe, Kürtçe ve Zazaca konuşan üç ana gruptan oluşmaktadır. Bu üç etnik grubun genel Alevi nüfusu içindeki oranı kesin olarak bilinmese de, her üçünün de Kızılbaş-Alevi kimliğinin asli parçalarını oluşturduğu şüphe götürmez. Kızılbaş-Aleviliği kendi içinde evrensel bir form üretmiş olup temel inanç esasları ve ibadet uygulamaları bakımından üç etnik grup arasında ciddi bir ortak payda rahatlıkla görülür. Yine farklı dilleri konuşan bu grupları birleştirici bir unsur olarak ritüel dilinin her yerde Türkçe olduğu eklenebilir. Ancak yine de yörelere göre bazı detaylarda farklılaşmalar mevcuttur.

Kısacası, günümüz itibariyle Kızılbaş-Aleviliğini herhangi bir etnik unsurla özdeşleştirmek imkânsızdır. Aksine her üç etnisiteye mensup Alevilerin üzerinde birleştiği bir Alevilik “ekümeni”sinden pekâlâ bahsedilebilir. Ancak bu kitapta doğuş dönemi olarak önerilen 1300-1501 yılları arasında gerçekleşen ve Kızılbaş-Alevi dindarlığını netice veren sosyo-politik gelişmelerde Kürt unsurların rolü yok denecek kadar azdır. Bütün kaynaklar, Şeyh

Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail etrafında bir araya gelerek Kızılbaş hareketini oluşturan insanların ezici çoğunluğunun Türkmen olduğu konusunda hemfikirdir. O yüzden “Kürt Aleviliği” tamamen bu kitabın kapsamı dışında kalmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer önemli eksikliği 2008 yılında tamamlanmış olmasıdır. Mevcut kitap, bu tarihte Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü’nde savunduğum doktora tezinin ilk yarısının Türkçe tercümesidir (aslı İngilizce). İletişim Yayınları tezi yayınlamak isteğiyle benimle temasa geçtiğinde iki seçenekle karşı karşıya kalmıştım. Tezi bizzat kendim çevirebilir ve belki de ana dilimde meramımı daha iyi ifade ederek İngilizce aslından çok daha güzel bir metin ortaya koyabilirdim. Ancak tezi yazdıktan sonra sekiz yıl geçmişti ve Alevilik bilgim tezi yazdığım noktadan çok ötedeydi. Dolayısıyla böyle bir girişim bir tercüme değil yeni bir kitap yazmak olacaktı. Zaman yetersizliği vs. gibi çeşitli sebeplerden bu seçeneği tercih edemedim. Ancak, bugünkü baktığım noktadan birçok eksikleri olmasına rağmen, yine de tezin Türkçe yayınlanmasının faydalı olacağını düşünüyordum. Böylece metnin bir başkası tarafından tercüme edilmesine karar verdik. Nihayet Barış Yıldırım tarafından tercüme edildi. Elbette daha sonra bu tercüme metnin üzerinden geçip birçok düzeltmeler yaptım. Ancak yeni bilgiler eklemeyip, yanlışları ve ifade hatalarını düzeltmek ve birkaç yerde tartışmayı –çerçevesini değiştirmeden– derinleştirmekle yetindim. Dolayısıyla kitabın üzerine oturduğu literatür 2008 yılı ve öncesi ile sınırlıdır. Aradan geçen dokuz yıl içinde burada tartıştığım konularla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili bazı önemli çalışmalar yayınlandı; fakat ifade ettiğim sebepten dolayı, bunların hiçbirini elinizdeki kitaba eklemedim. Bu bakımdan, eser 2008 yılındaki Rıza Yıldırım’a aittir. Alevi tarihine ve teolojisine dair bilgim ve bakışım 2008 yılına göre çok daha gelişmiş olsa da, burada ortaya atılan ana argümanların ve yapılan tarihsel analizlerin hâlâ geçerliliğini koruduğunu, en azından tartışmaya değer olduğunu düşünüyorum.

Nihayet Türkçe bir kitaba dönüşen bu metnin arkasında birçok insanın emeği ve katkısı vardır. Bunlar içinde ilk zikretmem gereken herhalde tezin hazırlık sürecinde jürimde bulunan ve her türlü desteğini eksik etmeyen Halil İnalçık’tır. Doktora yıllarında danışmanlığımı yapıp daha sonra bir türlü bu işten kendisini kurtaramayan Oktay Özel’e ayrıca teşekkür ederim. Bu kitabın entelektüel arka planında onunla yaptığımız uzun tartışmaların katkısı büyüktür. Hem yazdıkları vesilesiyle hem de bazen iyiden iyiyeye ateşlenen yüz yüze müzakerelerimizde kendisinden çok şey öğrendiğim Ahmet Yaşar Ocak’a hassaten teşekkür borçluyum. Metnin İngilizce bir tez olarak internet köşelerinde sürünmekten kurtulup Türkçe kitaba dönüşmesi sürecini başlatan Yalçın Çakmak oldu. Ona ve tercüme yapan Ba-

rış Yıldırım'a ayrıca teşekkür etmek boynumun borcudur. Tercüme ve yayın sürecinde sabırlı ve her daim yüreklendirici tutumu ile ayrı bir motivasyon kaynağı olan Tanıl Bora'yı da unutamam. Ve nihayet, sadece bu kitabın değil entelektüel ve akademik çabalarımın tamamının en büyük dayanağı olan eşim Birsen E. Yıldırım'a şükranlarımı sunmak benim için hem bir borç hem de zevktir.

Atlanta, GA
13 Temmuz 2017

Giriş

Bu çalışma, Kızılbaş-Aleviliğin doğuşunu incelemektedir. Çalışmanın konusu, bir yönüyle 15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı düzeninden dışlanmaya başlayan Türkmenlerin ve onlara katılan az sayıda Kürt aşiretinin hikâyesidir. Diğer yönüyle, Osmanlı rejimiyle özdeşleşerek daralan ve katılan Sünni pratiğe karşı Hz. Ali ve Ehl-i Beyt merkezli muhalif bir İslâm yorumunun alternatif bir dindarlık modeli olarak ortaya çıkışının hikâyesidir. Birbiriyle çok yakından ilişkili bu iki süreç daha geniş çerçevede Osmanlı-Safevi siyasal rekabeti bağlamında incelenmekte, bu bağlamda Kızılbaş sufiliğinin ortaya çıkışı ve yükselişi toplumsal ve siyasi boyutlarıyla ele alınmaktadır. Ancak, bu kitap Kızılbaş-Aleviliğini üreten şartlar ve gelişmelerin salt dinî bir bakış açısıyla anlayamayacağını savunmaktadır. Dinî şartların temelinde toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin yattığı görüşünden hareketle, Kızılbaş-Aleviliğinin toplumsal ve siyasal temellerinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

İdeolojik olarak, Kızılbaş hareketi 15. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm dünyasını etkisi altına alan Mehdiçi cereyanların bir parçası olarak görülebilir. Ancak bu Mehdiçi inançların yükselişinin arkasında çok daha temel toplumsal ve siyasal dönüşümler vardı. Töre temelli aşiret konfederasyonlarından şeriat temelli bürokratik imparatorluk düzenine geçilirken eski ve yeni düzenin aktörleri arasında amansız bir mücadele baş göstermişti. Osmanlı örneğine bakacak olursak, 15. yüzyıl, şeriat temelli, merkezî, bürokratik bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı rejimi ile Türk-Moğol geleneğini sürdürmek isteyen Türkmen aşiret güçleri arasında bitmek bilmeyen çatışmalara sahne olmuştu. En sonunda Osmanlılar galip gelmiş ve eski hayat tarzını devam et-

tirmek isteyen Türkmenler, Osmanlı yönetimiyle beraber onun ideolojik temsilini üstlenen “Osmanlı Sünniliği”nden de uzaklaşmışlardı. Buna karşın siyasal ve toplumsal yapılarıyla uyumlu bir İslâm yorumu geliştirdiler. Kızıbaş-Alevi kaynaklarının “Muhammed-Ali Yolu” olarak ifade ettiği bu yorum, esas itibariyle Ortaçağ Anadolu’sunda zaten fazlasıyla mevcut bulunan Ali merkezli, tasavvufi Müslümanlık pratiğinin devrimci-Mehdici bir karaktere bürünmesinden başka bir şey değildi. Böylece, Ehl-i Beyt sevgisini esas alan Ortaçağ Anadolu’sunun tasavvufi halk dindarlığı bir kurtuluş davasına dönüştü. Bu dava, konar-göçer Türkmenleri Şahları önünde çıplak göğüsleriyle, zırhsız savaş meydanına sevk eden, Şah yolunda ölmeyi en büyük şeref ve mutluluk olarak benimsetmiş bir inanca yaslanıyordu.¹ Kızıbaş davası Erdebil’de 14. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bir tarikatı önce devrimci-Mehdici bir hareket, arkasından İran’a iki buçuk asır hükmedecek bir devlete dönüştürdü. Yine aynı dava, Osmanlı Devleti’nin tepkisel politikalarla Sünni Müslümanlığı askerî bir disipline sokarak tek tipleştirmesine, böylece Ortaçağ Anadolu’sunun ana karakteri olan kültürel çok renklilik ve dinsel hoşgörünün yerini tekdüze, katı bir devlet dinine bırakmasına yol açan başlıca etkenlerden birisi oldu.

Kızıbaş davası 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Türkmenlerinin kalplerinde mayalanmıştı. Ancak elbette bu konar-göçer kabileleri kuşatmış dinsel ve politik ortamdan hiçbir biçimde bağımsız değildi. Pek çok diğer faktör arasında özellikle ikisi, Kızıbaş duygusunu yaratmak ve beslemekte etkili olmuştu: 1) yükselmekte olan emperyal Osmanlı rejimine karşı oluşan tepki, ki bu tepki Osmanlı sultanlarına karşı antipatiyle özdeşleşmişti ve 2) Safevi şahlarına karşı duyulan sevgi. Mevcut çalışma iki imparatorluk, yani Osmanlı ve Safevi imparatorlukları arasında, bir “cennet” arayan işte bu Türkmenlerin bir tarihidir. Bu, karşılıklı olarak uzlaşmaz olan iki politik sistemin mücadelesi tarafından şekillenen, giderek artan bir şekilde dallanıp budaklanan dinsel ve kültürel zeminlerin eşlik ettiği, nihayetinde Türkmen kültürü ve Safevi mistisizminin sentezinden “yarı-etnik” bir sosyo-dinsel varlık yaratmış bir tarihtir.

Kızıbaş inancının köklerinin Orta Asya’ya, Türklerin İslâm öncesi dinlerine kadar geriye uzandığı konunun uzmanları arasında yerleşik bir kabuldür; hatta kimi uzmanlar bunu İran ve Mezopotamya’ya kadar götürür.² Ne var

1 Venedikli bir tacir 1510’da Kızıbaşlar üzerine tanıklığını anlatır. Bkz. “The Travels of a Merchant in Persia”, *NIT* içinde, s. 206.

2 Bkz. örneğin, Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976; Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesi Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, İstanbul, 1998; *Sur les traces du soufisme Turc, Recherches sur l’Islam populaire en Anatolie*, İstanbul: ISIS, 1992; *De l’epopee au mythe, Itineraire turcologique*, İstanbul: ISIS, 1995; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara, 1992; *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 1996; *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İstanbul, 2000.

ki, Kızılbaş kimliğinin toplumsal bir varlık ve bir inanç sistemi olarak kuruluşu, esas olarak geç 15. yüzyıl ve 16. yüzyılın bir mirasıdır.³ Hiç şüphesiz, Osmanlılar ve Safeviler arasındaki hararetili politik ve askerî rekabetin bu kimliğin şekillenmesi üzerinde ilksel bir etkisi vardır. 16. yüzyılın başlangıcına kadar Anadolu nüfusunun hatırı sayılır bir bölümünün Osmanlı yönetimine karşı Safevi hanedanını yoğun bir dinsel canlılıkla desteklediği çağdaş kaynaklardan bilinmektedir. Nitekim Şah İsmail kendi devletini ilan eder etmez Anadolu'da Osmanlı'ya karşı şiddetli ayaklanmalar baş göstermişti. Bu isyancıların bazıları iyi donanımlı Osmanlı ordularını yenilgiye uğratmışlardı.⁴ Örneğin, Bursa kadısının bildirdiğine göre, ilk büyük ölçekli Kızılbaş ayaklanmasının lideri Şahkulu, aşıldığında İstanbul'a varmak için hiçbir engelin kalmadığı Bursa surlarına ulaşmıştı.⁵ Dönemin yerel yöneticileri tarafından yazılan bir dizi rapor bu Osmanlı karşıtı ve Safevi yanlısı toplumsal hareketlerin sosyo-politik ve dinsel derinliklerini gösteriyordu.⁶ Bu mektuplar, isyancıların kötü inançlarını, eşkıyalıklarını, Safevi Hanedanı'yla ilişkilerini vurguluyor ve merkezî hükümetin dikkatini sürekli biçimde isyancıların sayısının günden güne arttığına çekiyordu.⁷

- 3 Bir dizi çalışma arasında özellikle dikkate alınabilecek bir çalışma için bkz. Irene Melikoff, "Le probleme Kızılbaş", yazarın *Sur les traces du soufisme Turc, Recherches sur l'Islam populaire en Anatolie* eseri içinde, İstanbul: ISIS, 1992, s. 29-43; Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten*, LXIV/239, 2000, s. 129-159.
- 4 Kızılbaş ayaklanmalarının coğrafi dağılımı ve onların Safevi tarikatıyla bağlantıları için bkz. Hanna Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Ruckwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41, 1965, s. 95-221; Osmanlı arşiv bilgilerine göre Şahkulu isyanının yetersiz bir anlatısı için bkz. "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3-4, İstanbul, 1959; Şah Celal isyanı için bkz. Jean-Louis Bacque-Grammont, "Etudes Turco-Safavides, III. Notes et documents sur la revolte de Sah Veli b. Seyh Celal", *Archivum Ottomanicum*, VII, 1982, s. 5-69.
- 5 21 Nisan 1511'de, Bursa kadısı Yeniçeri Ağası'na Şahkulu isyanının son durumuna ilişkin bir mektup gönderir. Şehzade Korkut'un başkomutanı Hasan Ağa'yı yenilgiye uğrattıktan sonra isyancıların Bursa'ya geldiğini ve yolları üzerindeki her şeyi yok ettiklerini bildirir. Ağa'yı iki gün içinde Yeniçerilerden askerî bir destek gelmemesi durumunda tüm toprağın kaybedileceği yönünde uyarır. Kadı, ısrarlı bir şekilde, Şahkulu'nun, ciddi ve çok tehlikeli bir düşman olduğunu ve umursamazlığın gerçek bir felaketle sonuçlanacağını vurgular. Bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleri'nde (bundan sonra TSA) belge E 5451.
- 6 Bu mektup ve raporların çoğu Çağatay Uluçay, Selahattin Tansel ve Jean-Louis Bacque-Grammont tarafından yayımlandı. Bkz. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *Tarih Dergisi*, VIII, cilt 11-12, 1954, s. 53-90, 117-142, 185-200; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969; *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1966; Jean-Louis Bacque-Grammont, *Les Ottomans, Les Safavides et leurs voisins*, İstanbul, 1987.
- 7 Örneğin, Antalya valisi Mart 1511 tarihli mektubunda Şehzade Korkut'u isyanın doğuşu hakkında bilgilendirir ve isyanın liderinin Allah'a şirk koştuğu yorumunda bulunur. Vali, Şahkulu'nun yandaşlarından birisinin ağzından şöyle yazar: "takipçileri der ki: O Allah'tır, o Elçidir ve diriliş günü onun önünde doğacak. Ona inanmayan, öteki dünyaya inançsız gider." Bkz. TSA, E632. Şehzade Osman da 16 Nisan 1511'de merkezî hükümete bir mektup yazmış ve mektupta isyancıları mescit ve zaviyeleri yok ederken, her karşılarına çıktığı yerde Kur'an ve